

Niels Tønder Lund (1749–1809) – et livsløp til ettertanke

Elin Strøm:

Naturelskeren Niels Tønder Lund

Oslo: Universitetet i Oslo: Institutt for arkeologi, konservering og historie, 2017.

281 s. Pris: Ikke oppgitt.

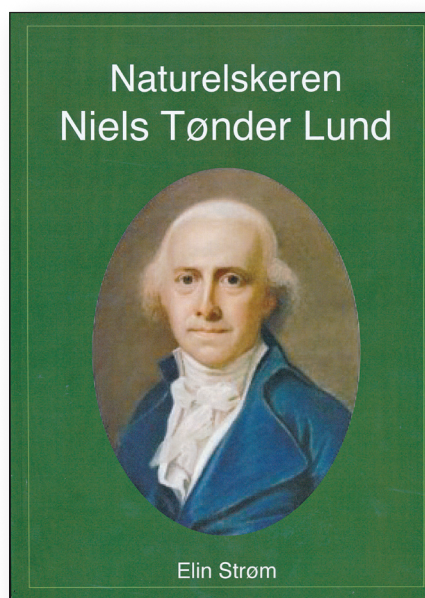
ISBN 978-82-303-3510-9

Michael 2018; 15: 155–60.

I januar 1809 lå et skip i havnen i Løkken i Nord-Jylland og ventet på at det skulle bli en mørk natt med dårlig vær. Planen var å seile ubemerket over til Norge uten å bli tatt av engelskmennene som patruljerte farvannet. Om bord var Niels Tønder Lund (1749–1809), embetsmannen som også var en av tvillingrikene Danmark-Norges betydeligste naturvitenskapsmenn. Natten mellom den 11. og 12. januar forlot skipet Løkken. Ingen så det siden.

Lenge etterpå, i jernverkseier Jacob Aalls (1773–1844) erindringer, står å lese hvordan vinteren 1809 hadde vært særlig streng og med uvanlig mye is. Utenfor Arendal hadde man sett et skip bli skrudd ned og forsvinne, uten at det hadde vært mulig å komme det til unnsetning (1). De fleste forsto da at det var her Lund hadde funnet sin skjebne.

Lunds hustru satt i København og ventet på livstegn, i en tid der også brev og nyhetsmeldinger hadde vansker med å komme fram. Hun lyttet

lenge til rykter og fattet håp forgjeves, inntil realitetene sakte opprant for henne og en mager pensjon innfant seg.

Det er Niels Tønder Lunds liv og virke som er tema for Elin Strøms bok.

Bakteppet

Blokaden og de vanskelige forbindelsene mellom Danmark og Norge hadde ført til store problemer for administrasjonen i København. Derfor var det i 1807 blitt opprettet en regjeringskommisjon i Christiania med Enevold de Falsen (1755–1808) som det ledende medlem overfor myndighetene i Danmark. Han var også redaktør for meddelelsesbladet *Budstikken*, som var etablert for å korrigere de mange ryktene som florerte i disse krigsårene. Men Falsens verv var uhyre vanskelig. Arbeidsmengden var stor og påkjenningene massive. I november 1808, dagen etter at han hadde vært på en teaterforestilling, ble liket hans funnet i sjøen i Bjørvika.

Kongen, Frederik VI, hadde omtrent på samme tid også beordret den danske sjøoffiseren og diplomaten Georg Konrad Kaas (1762–1808) til å bli medlem av regjeringskommisjonen i Norge. Han var passasjer på et skip som skulle sette ham over fra Fladstrand, det senere Fredrikshavn, til Norge en stormfull dag. Ved å velge utfordrende seilingsforhold mente man det var sjanse for å unngå fiendtlige farkoster i farvannet. Dette gikk ikke bra. Liket av Kaas ble funnet i sjøen ved Kragerø, der skipet hadde forlist.

Den neste som fikk ordre om å reise til Christiania og overta som medlem av regjeringskommisjonen, var den høyt aktede embetsmannen og naturvitenskapsmannen Niels Tønder Lund. Men så gikk det altså galt også med ham.

Etter disse hendelsene valgte myndighetene å oppnevne regjeringskommisjonsmedlemmer som allerede befant seg i Norge. Det antas for øvrig at denne avgjørelsen fikk politiske konsekvenser for historien videre.

Lund – akademiker og embetsmann

Historikeren Elin Strøm har arbeidet med emner fra slutten av 1700-tallet og tiden rundt 1800 i mange år, og kjenner derfor meget godt de førende skikkelsene i det tynne sjiktet av intellektuell elite som fantes i Danmark-Norge i denne perioden. Niels Tønder Lund var en av disse personlighetene.

Det var ikke enkelt for en nordmann å bli akademiker på en tid da bare det å få skikkelig skolegang kunne være vanskelig. Skulle man studere, måtte man til København. Å studere kostet dessuten penger. Det var vanskelig å finansiere studiene uten gode hjelpere.

De norske ungdommene som utdannet seg i akademisk retning, var ofte prestesønner, så også Lund, som var fra Trondheim. Han tok teologisk embetseksamen i København på kort tid, og vendte allerede i 1769, 20 år gammel, tilbake til Norge. Men selv om teologi var det typiske studium å ta, var det mange andre fag som kalte på studentenes interesse. For Lund var det naturvitenskap, blant annet botanikk.

Det var ikke lett å få stillinger i Norge der vitenskapelige interesser og kunnskaper kunne brukes. Det må ha vært et lykketreff for den nyutdannede Lund at han i 1772 ble ansatt hos daværende oberst Frantz Wilhelm Sehested (1722–1787) i Ullensaker. Han skulle være huslærer for husets sønn Ove Ramel Sehested (1757–1838), en elev som senere kom til å bli en sentral person på høyeste nivå i styre og stell i Danmark. Unge Ove Sehested skulle studere ved Sorø Akademi i Danmark, og den åtte år eldre huslæreren ble med dit. Der studerte de begge to, finansiert av Sehested senior. Ved Sorø Akademi var det muligheter for å dyrke mange interesser.

Sehested og Lund hadde så sterk draging mot naturhistoriske fag at de senere skrev seg inn ved universitetet i Kiel hvor det ble undervist i flere naturvitenskapelige disipliner. Blant annet fant de læren om insektene, entomologien, tiltrekkende. Denne fascinasjonen for insekter opptok dem livet ut. Sehested og Lund samlet, konserverte og klassifiserte insekter, slik at det ved Lunds død fantes en meget stor og verdifull insektsamling. Gjennom fortsatte kontakter med universitetsmiljøet i Kiel hadde de holdt seg oppdatert. De hadde også yrker i dansk-norsk sentraladministrasjon som hadde gitt dem anledning til å samle preparater fra nær og fjern. Men da Lund var død, måtte den vanskeligstilte enken selge unna eiendeler. Til alt hell for ettertiden kjøpte kongen insektsamlingen for 15 000 riksdaler. Dermed ble den bevart for offentligheten.

Niels Tønder Lund hadde en omfattende og variert yrkeskarriere som embetsmann i sentraladministrasjonen i København. Men han hadde altså en bred vitenskapelig bakgrunn, dels i form av formell utdanning, dels basert på egen tilegning av kunnskap. Denne formelle og uformelle bakgrunnen strakte seg fra teologi over økonomi, planter og altså til insekter. Det var på den tiden slett ikke uvanlig at man hadde slike entusiastiske polyhistorer. Disse ble i datidens språk ofte benevnt «naturelskere» eller «videnskabens yndere», ord brukt i positiv forstand. Lund var en slik. Derfor finner vi ordet «naturelsker» i Elin Strøms boktittel.

En spesiell tid

Var det noen tid da det å ha bekjentskaper var uomgjengelig nødvendig for at man skulle komme seg fram i akademi eller embetsverk, så var det i den

perioden Elin Strøm skriver om. Det var nesten ikke alternativer. Uten kontakter var alt problematisk.

Men var man tross alt kommet inn i et livsløp på vei mot eliten, kunne det fortsatt være komplisert, f. eks. økonomisk. Dertil kom all usikkerhet for liv og helse, her belyst ved Lunds død. Dessuten var det en alltid tilstede-værende helserisiko som ofte underkommuniseres i historiske framstillinger, nemlig de mange farlige sykdommene som grasserte så å si hele tiden og særlig i bymiljøer. De kunne slå til når som helst.

Økonomisk sikkerhetsnett ved sykdom og død var det dessuten lite av. Dette gjaldt også de øvre befolkningslag. Det er et betegnende eksempel at den aktede rektor ved Københavns Universitet, den bejublete medisinprofessor og kulturpersonlighet Johann Clemens Tode (1736–1806) måtte leve sine siste år i armod og endte i en fattiggrav – før noen privatpersoner tok affære og fikk ordnet med en skikkelig grav og fikk reist ham et behørig minnesmerke.

Som et supplement til det opplyste eneveldets kommandolinjer kom sensuren av det skrevne ord (2). Det er vanskelig i ettertid å bedømme sensurens betydning for dagligliv og vitenskapelig liv. Helt siden 1660 hadde det vært slik at intet kunne trykkes uten at det hadde passert en sensurinstans.

Da kongens livlege fra 1769 Johann Friedrich Struensee (1737–1772) kom inn som en frisk vind i dansk politikk og administrasjon, var noe av det første han gjorde å innføre trykkefrihet ved et reskript av 14. september 1770 (3). Han visste neppe hvilke krefter han da slapp løs. Det frie ord rammet også ham selv. Trykte ord bidro til den stemningen som førte ham til skafottet i 1772. Etterpå bidro nedsettende skrifter om Struensee til å rettferdiggjøre det som hadde skjedd.

Den 20. oktober 1773 var det slutt for trykkefriheten igjen. Det var streng sensur fram til kronprins Frederiks statskupp 14. april 1784. Da begynte den såkalte skrivefrihetsperioden. Kontrollen var ikke så streng lenger og ga den skriveføre elite friere tøylar. Det ble en intellektuell og politisk oppblomstringsperiode og reformtid. Enkelte meninger kunne nå komme på trykk uten negative konsekvenser for forfatteren.

Men så ble sensuren skrudd til igjen. Skrivefrihetsperioden fikk sin avslutning ved trykkefrihetsforordningen av 27. september 1799. Der het det at det var dødsstraff for å oppfordre til endring av styreformene, landsforvisning eller fengsel på livstid for å kritisere konstitusjonen eller regjeringen, og landsforvisning inntil ti år for å kritisere den monarkiske styreform generelt, for å fornærme de kongelige personer og for å nedbryte læren om Guds eksistens og sjelens udødelighet. Det var tukthus inntil to år for

kritikk av statlige forhold og regjeringens beslutninger og foranstaltninger. Man kunne få inntil tre år for å ha krenket en fremmed vennskapelig makt.

Når vi i ettertid skal vurdere tidens offentlige liv, også innen academia, er det sannsynligvis viktig å ha in mente de føringer og beskrankninger sensuren la. Elin Strøm refererer i sin bok en undersøkelse som viste at bare en tredel av de forfattere som ga ut skrifter med politisk innhold i tiåret 1789–1799, var «frie» og kunne skrive uten å risikere problemer med sin statsansettelse.

I dagens interesse for krig i historien hører vi egentlig påfallende lite om de prøvelsene den norske befolkningen ble utsatt for i krigsårene 1808–1909 og 1813–1814, og i de nødsårene som man hadde gjennom hele perioden. Nordmenn ble rammet av hele skalaen fra tap av liv til økonomisk ruin. Kanskje hadde tidens sensurbestemmelser noe å si for at ettertiden har hørt forholdsvis lite om dette. F. eks. *Budstikkens* årganger 1807–1814 inneholder bare ordknapp informasjon om saker som de harde kampene som foregikk da krigen raste. Trykkefrihetsforordningen av 1799 ga lite rom for å publisere kommentarer eller nærmere detaljer.

I denne verden levde altså Niels Tønder Lund.

Elin Strøms tilnærming

Niels Tønder Lund står fram som et eksempel på et livsløp som også andre hadde i denne fjerne, men likevel moderne tiden. Elin Strøms bok har en hovedvekt på naturhistorien, og det fyller bokas første del. Så følger del to om embetsmannen. Vi hører der om Lund i hans arbeid i Generaltollkammeret og Rentekammeret. Tredje del handler om skrivefrihetstiden, før hun avrunder med et avsnitt om det tragiske året 1809.

Dette er egentlig ikke en biografi. Selv kaller hun boka et portrett. Det som er typisk for den, er at den gjengir en lang rekke tekster og aktstykker vedrørende Lund, hans kolleger og hans tid, blant annet i appendix-delen. Dokumentasjon, litteraturliste og noteapparat er omfattende. Dessuten er det en pen bok, som også ligger på nettet.

En kontrafaktisk tanke – i tiden da et norsk universitet var under forberedelse, hvordan ville en person som Niels Tønder Lund ha satt spor etter seg i norsk naturvitenskap? Innenfor entymologien?

En annen kontrafaktisk tanke – hvordan hadde norsk universitetsmedisin utviklet seg hvis også professor Michael Skjelderup (1769–1852) hadde mistet livet da han skulle reise til Norge ved en tilsvarende overfart i juni 1814 og ble beskyttet av svenskene?

Skulle denne anmelder ha noen kritiske bemerkninger, så måtte det være at dette ikke bør være den første bok man leser om forholdene rundt 1800.

Den er litt for komplisert til det. Den forutsetter egentlig forkunnskaper for at man skal kunne lese med fullt utbytte. Men tiden var så spennende at det ikke er noen tung byrde å lese mer om den. Da vil man ha bakgrunn for å verdsette Elin Strøms solide arbeid enda høyere.

Litteratur

1. Aall J. *Erindringer som Bidrag til Norges Historie. Første Deel*. Christiania: J.W. Cappelen, 1844.
2. Rian Ø. *Sensuren i Danmark-Norge – vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814*. Oslo: Universitetsforlaget, 2014.
3. Winkle S. *Johann Friedrich Struensee – Arzt, Aufklärer und Staatsmann*. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag, 1983.

Øivind Larsen
Institutt for helse og samfunn
Universitetet i Oslo
oivind.larsen@medisin.uio.no